

1 ALEXANDER CALDER, *mobile* zonder titel, 1952 (?), voetstuk geverfd plaatstaal, balans koperdraad, h 34,5 cm, particuliere collectie.

De merkwaardige lotgevallen van een Calder-mobile

Van loterij tot kunstverzameling

Cornelis van Domselaar en Geurt Imanse

Cornelis van Domselaar (1946) is criminoloog en vanaf augustus 1994 betrokken bij de inventarisatie, het catalogiseren en de liquidatie van de familiecollectie Otto. Geurt Imanse (1953) is hoofdconservator Wetenschappelijke Documentatie van het Stedelijk Museum Amsterdam.

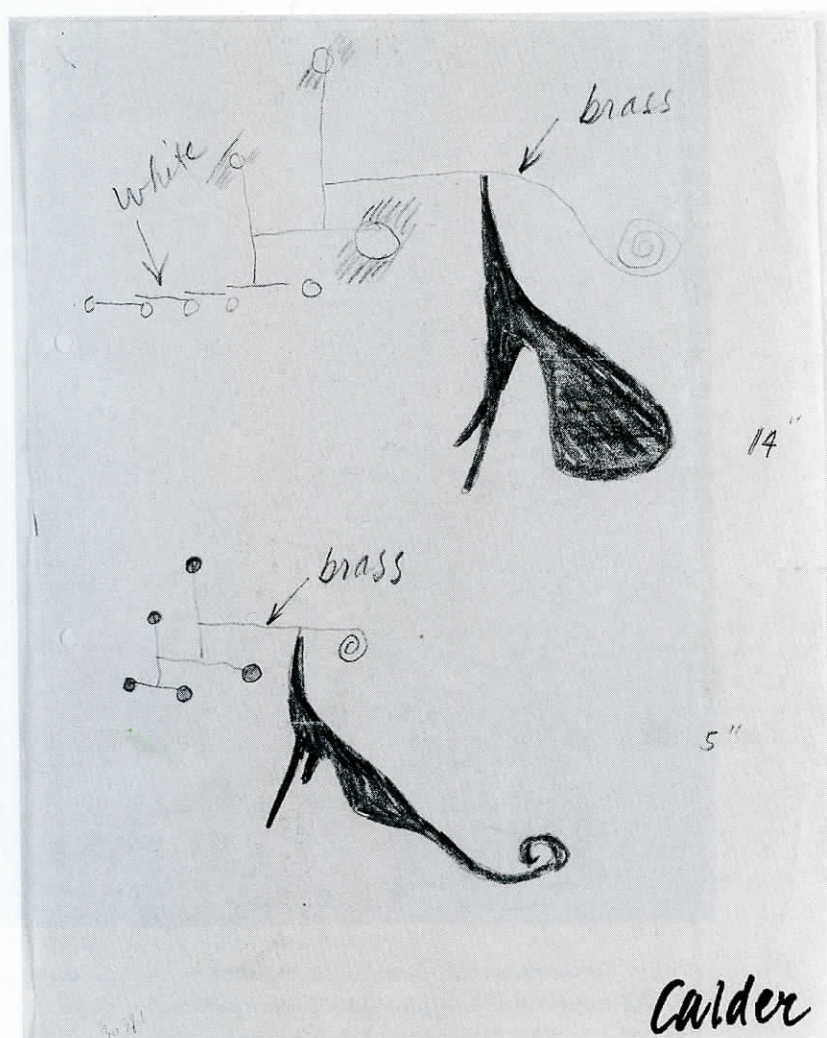
Soms vindt men het nog, een kunstverzameling - gedurende jaren in stilte bijeengebracht - waaraan niet beleggingsoverwegingen en modegrillen, maar passie en een eigenzinnige visie ten grondslag liggen. De collectie van de familie Otto, in 1987 in de openbaarheid gekomen door middel van een overzichtstentoonstelling in het Museum Henriëtte Polak te Zutphen, is daarvan een sprekend voorbeeld.¹ Twee broers en een zuster verzamelden van 1953 tot en met 1983 via aankopen op veilingen, bij galleries en rechtstreeks bij beeldend kunstenaars voornamelijk Nederlandse moderne kunst met een sterk accent op figuratie.

Geestelijk vader van de collectie was ir Hein Otto (1916-1994), als landschapsarchitect werkzaam bij de

Nederlandse Spoorwegen. Daarnaast trad hij op als zelfstandig adviseur ten behoeve van gemeenten, instellingen en particulieren. De groenvoorziening rondom het station te Meerssen, die van het universiteitscomplex De Uithof en de inrichting van de Domtuin te Utrecht zijn bekende werken van zijn hand.²

Zijn zus Miek Otto (geb. 1918), kunstschilder (zestig jaar lid van Kunst Zij Ons Doel te Haarlem) en tevens sportmasseur, en zijn broer Ru Otto (geb. 1921), klarinettist en voormalig docent aan de conservatoria te Amsterdam en Maastricht, ondersteunden Hein Otto bij zijn kunstankopen. Miek vergezelde Hein regelmatig bij zijn zoektochten langs veilinghuizen, galleries en ateliers. In die zin doen zij enigszins

* Noten op p. 37.

2 ALEXANDER CALDER, begeleidende tekening bij zijn toezegging voor een inzending, 22 maart 1953, voor de loterij *Kunstenaars helpen*, potlood en krijt op papier, 27,7 x 21,4 cm, Stedelijk Museum, Amsterdam. Bovenaan is de *mobile* uit de collectie Otto getekend (afb. 1), de tekening onderaan stelt de *mobile* voor die het Stedelijk Museum op 2 juni 1955 verwierf en die sinds 1961 onvindbaar is.

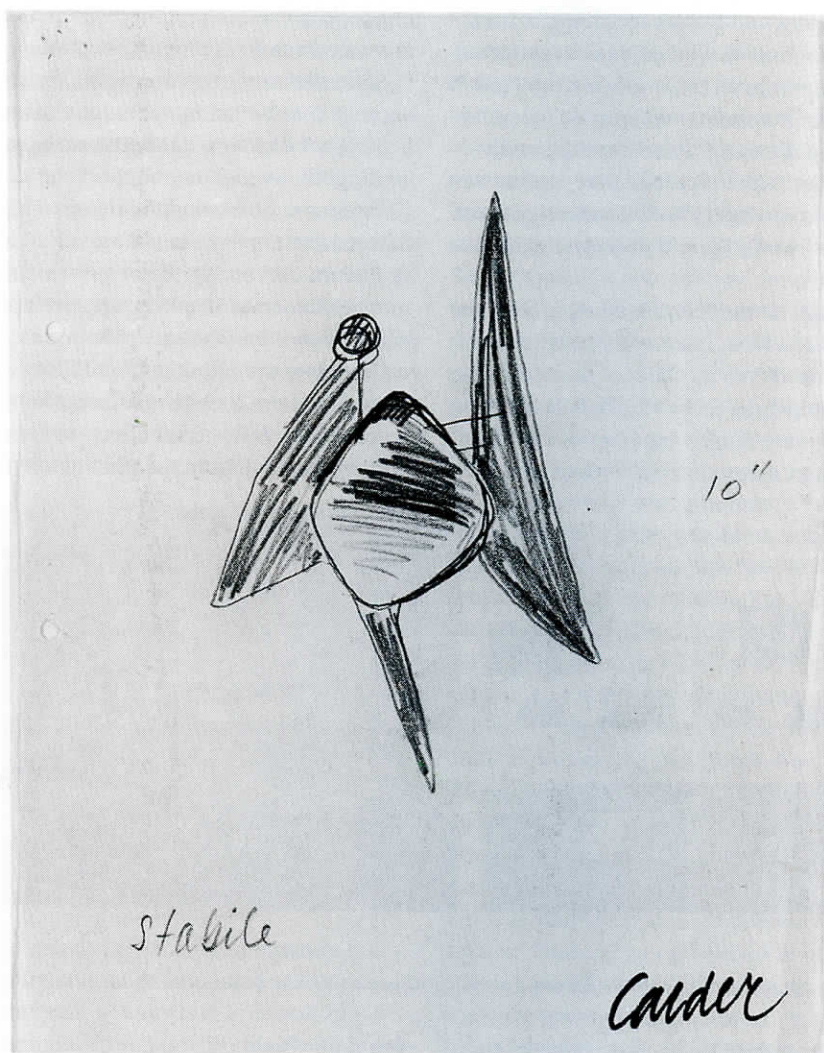
denken aan broer en zus Lambertus en Josephina van Baaren, die vanaf de jaren twintig moderne kunst verzamelden, waarvan het resultaat onder de naam Collectie Van Baaren inmiddels een plaats heeft gevonden in het Centraal Museum in Utrecht.³

Van oudsher bestond binnen de familie Otto belang stelling voor beeldende kunst. Zo verwierf de vader van de drie kinderen Otto vóór de Tweede Wereldoorlog al enige werken van kunstenaars van de Bergense School. Het begin van de familiecollectie van de kinderen Otto is echter nogal opmerkelijk: dit geldt niet alleen voor de kwaliteit van het kunstwerk dat het eerst werd verworven - een kleine *mobile* van Alexander Calder (1898-1976) - maar meer nog voor de wijze waarop dit in hun bezit kwam, namelijk via de loterij *Kunstenaars helpen*, die in 1953 werd georganiseerd ten bate van de slachtoffers van de watersnoodramp in Zeeland en Zuid-Holland.

Kunstenaars op de bres

Vrijwel direct na de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 waarin de watersnoodramp zich voltrok, begonnen kunstenaars - en niet alleen beeldende - via de Nederlandse Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars ('de Federatie') een geldinzamelingsactie om de nood van de slachtoffers te lenigen. Het middel daartoe was onder andere een Nationale Loterij van kunstwerken, door kunstenaars om niet afgestaan voor het goede doel. De coördinatie van de actie lag in handen van de commissie Kunstenaars helpen, waarvan de schilder J.J. Voskuil voorzitter was en onder anderen Lex van Delden, Otto Treumann en Jan Kassies leden.

Om de verkoop van loten te stimuleren zouden de ter beschikking gestelde kunstwerken ook tentoongesteld worden, te beginnen in het Stedelijk Museum Amsterdam, dat de organisatie daarvan en van de erop

3 ALEXANDER CALDER, begeleidende tekening bij zijn toezegging voor een inzending, 22 maart 1953, voor de loterij *Kunstenaars helpen*, potlood op papier, 27,7 x 21,4 cm, Stedelijk Museum, Amsterdam. De schets stelt de *stabile* voor, die in 1954 werd gewonnen door Mr. Herbert D. Schutz van de New York Graphic Society. De huidige eigenaar van de *stabile* is onbekend.

volgende tournee op zich nam (afb. 4a-c). Gezien de bemoeiingen van toenmalig directeur Sandberg met de Federatie is dat niet zo verwonderlijk. Met de praktische uitvoering werd plaatsvervangend conservator Wim Kersten belast.

Niet alleen bekende of minder bekende, zowel 'vrij' als toegepast werkende Nederlandse kunstenaars⁴ - te veel om hier op te noemen - gaven aan de oproep gehoor, ook verscheidene buitenlandse kunstenaars reageerden welwillend op het schriftelijke verzoek van Sandberg om werk af te staan. Marc Chagall schreef op 10 februari 1953 aan Sandberg: 'Vergun mij u te zeggen hoezeer ik ben aangedaan door het grote ongeluk dat Nederland onlangs getroffen heeft' en hij zond 'een gouache ten behoeve van de Nederlandse kinderen'; Alfred Manessier, op 14 februari: 'Ik verbleef in Italië toen ik van de ramp hoorde die Nederland heeft geteisterd. Ik was zeer geschokt en heb

mijn gedachten erover laten gaan in welke mate ik u te hulp zou kunnen komen.' Hij schonk voor de loterij het doek *David*, dat hij reeds had uitgekozen om getoond te worden op de tentoonstelling *Elf tijdgenoten uit Parijs*, die kort daarna in het Stedelijk Museum gehouden zou worden; Edgar Tytgat, Germaine Richier, Massimo Campigli, Jean Bazaine, Henri Laurens, Ossip Zadkine, Fernand Léger, Georges Rouault, allen stuurden zij werk. Dat Parijs nog het centrum van de wereld van de beeldende kunst was, moge blijken uit deze grote respons uit Frankrijk. Maar ook uit Engeland (Henry Moore, Ben Nicholson, Oskar Kokoschka) en de Verenigde Staten (Ben Shahn, Alexander Calder) kwamen positieve reacties.

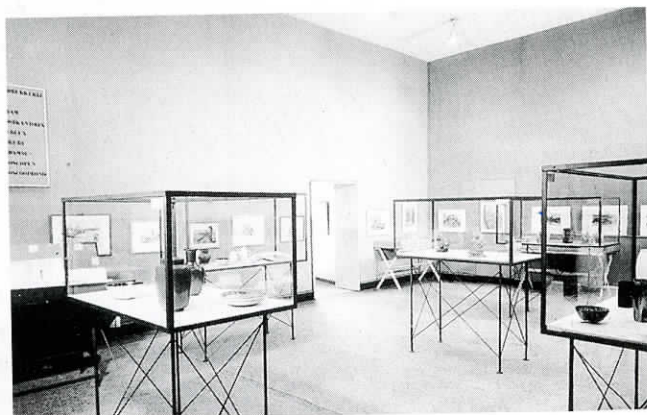
Die van Calder was weliswaar wat aan de late kant, per brief van 22 maart 1953 - waarvoor hij overigens zijn excuses maakte - maar ook genereus: hij beloofde twee *mobiles* te zenden en één *stabile* - zoals de niet

beweegbare plastieken van Calder worden genoemd - en om aan te duiden hoe de werken er uitzagen stuurde hij ook twee tekeningen van de werken mee (afb. 2 en 3). Op een lijst in het dossier waarop de inzendingen uit Frankrijk en die van Calder toevalligerwijs samen vermeld staan, zijn inderdaad drie werken van hem opgevoerd: 'Staand ijzerplastiek (zwart), Staand ijzerplastiek (groot-rood), Staand ijzerplastiek (klein-rood).'

Later echter, nadat de *mobiles* en de *stabile* in het museum waren gearriveerd, heeft een wellicht overijverige museummedewerker de Calder-inzending groter gemaakt: een volgende, meer uitgebreide lijst van alle 'Buitenlandse inzendingen ten bate van het Rampenfonds' noemt niet drie maar vijf werken van Cal-

erg gunstig is en ik vermoed dat de Picasso toch wel een van de aantrekkingspunten zal zijn.' Helaas was Picasso niet in de tentoonstelling vertegenwoordigd, waarop B & W van Utrecht concludeerden, in een brief van 7 oktober, dat het houden van de tentoonstelling 'thans niet meer opportuun zou zijn'. Wim Kersten was hier woedend over, zo blijkt uit een ongedateerd kattedelletje aan Voskuil: 'Dit is een schande. Ik had na veel moeite definitieve afspraken gemaakt met het Centraal Museum. Nu eindelijk krijg ik antwoord van B en W maar... afwijzend.'

De tournee van de tentoonstelling eindigde met een laatste presentatie in het Rijksmuseum, waartoe directeur Röell zich door Sandberg had laten overhalen. Deze werd op 15 januari 1954 geopend door Z.K.H.

4a-c Tentoonstelling ten behoeve van de loterij *Kunstenaars helpen*, Amsterdam (Stedelijk Museum) 13 tot en met 23 februari 1953.

der, namelijk: 'Alexander Calder ijzer, beweegbaar ijzerplastiek (groot wit); Alexander Calder ijzer, beweegbaar ijzerplastiek (klein geel); Alexander Calder ijzer, staand ijzerplastiek (zwart); Alexander Calder ijzer, staand ijzerplastiek (groot rood); Alexander Calder ijzer, staand ijzerplastiek (klein rood)'.⁵ Met andere woorden: de twee *mobiles*, elk bestaande uit een voetstuk met daarop een beweegbaar deel, de balans, werden gesplitst. En ook als zodanig verloot.

In totaal waren er 1326 werken voor de loterij beschikbaar.⁶ De tentoonstelling werd na Amsterdam (afb. 4a-c) in Museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam getoond en vervolgens in het Raadhuis te Heerlen. Delen ervan waren in de loop van 1953 nog op tal van andere grotere en kleinere plaatsen in de provincie te zien, van Den Helder tot Nijmegen, van Goor tot Appingedam, van Sneek tot Wateringen.

Sommige museumcollega's lieten zich daarbij aardig in de kaart kijken. Zo schreef de directrice van het Centraal Museum, dr M.E. Houtzager, op 17 september 1953 aan Kersten dat de tentoonstelling van 28 november tot 14 december in Utrecht gehouden kon worden, maar wel tegen bepaalde voorwaarden: 'Ik zou echter als conditie willen stellen dat bij de tentoonstelling gevoegd is het werk van Pablo Picasso, daar deze periode vanwege de St. Nicolaas drukte niet

Prins Bernhard. Kort na de sluiting van de slotten-tentoonstelling in het Rijksmuseum vond de trekking van de loterij plaats.

Toen de familie Otto - mevrouw A.Ch. Otto-Boonacker, haar zonen Hein en Ru en haar dochter Miek - via de schrijvende pers en de radio vernam dat een loterij ten behoeve van de slachtoffers van de watersnoodramp werd georganiseerd, kocht zij spontaan honderd lootjes. Zodoende wilde de familie enerzijds de slachtoffers van de watersnood helpen, anderzijds - het prijzenpakket leek aantrekkelijk - de kans vergroten om een werk van een gerenommeerd kunstenaar te verwerven. De familie Otto won, op naam van Hein Otto, een balans, het beweegbare bovendeel van een *mobile* van Calder, omschreven in het genoemde overzicht van 'Buitenlandse inzendingen ten bate van het Rampenfonds' als 'ijzer, beweegbaar ijzerplastiek (groot wit)'. Hein Otto zou zich, zo besloot de familie, over het kunstwerk ontfemen.⁷

De wisseltruc

Regeren is vooruitzien en dat zou in dit geval kunnen blijken uit een interne notitie van Wim Kersten gericht aan directeur Sandberg en medeconservator (later adjunct-directeur) Hans Jaffé, enige tijd na de trekking van de loterij. Het begin daarvan luidt als

volgt: 'We spraken destijds af dat we zouden proberen de goede kunstwerken van de loterij "Kunstenaars helpen" te verwerven, indien de prijswinnaars zelf geen of weinig interesse in hun prijs hadden.' Hoe dat precies in zijn werk moest gaan, overzag Kersten op dat moment nog niet. Hij somt wat mogelijkheden op: 'Voor een appel en een ei opkopen kan niet. Als de kunsthandel hierachter komt (ze loeren zelf ook op transacties zoals mij bleek) ontstaat er een schandaal. Tegen de normale marktprijs kopen is evenmin elegant en trouwens voor ons niet erg interessant. Ruilen tegen gemeente eigendom-schilderijen kan niet in verband met de onvervreemdbaarheid daarvan. Een oplossing ware misschien: ruilen tegen Boendermakerschilderijen, die wij dan van v. Dam niet te duur

kopen. Voordelen: a) de prijswinnaars kunnen een stuk uitzoeken dat van hun gading is. b) wij kopen niet duur deze stukken. c) van Dam is er ook blij mee.' Sandberg noteerde ernaast: 'acc. [akkoord] probeer dit uit te voeren'. Jaffé vulde nog aan: 'of iets laten uitzoeken bij rep. [reproductie] afd.'

Genoemde Van Dam was medewerker van de NV Bank voor Onroerende Zaken te Amsterdam. Deze bank was in 1932 in het bezit gekomen van de collectie Boendermaker, in verband met financiële moeilijkheden van de eigenaar en naamgever Piet Boendermaker, maar zat met deze verzameling nogal omhoog. In 1952 kreeg het Stedelijk Museum het fysieke beheer over de collectie, ook over de werken die al elders in bruikleen waren gegeven, zoals het Centraal Museum Utrecht, de Dienst voor Schone Kunsten 's-Gravenhage en diverse gemeentelijke instellingen in Amsterdam.⁸ In ruil daarvoor kreeg het Stedelijk Museum jaarlijks twee werken uit de collectie Boendermaker naar keuze ten geschenke. In de loop van 1954 besloot de Bank de collectie Boendermaker te verkopen. Sandberg pleitte ervoor dat een aantal Nederlandse musea de kans moest krijgen uit het beste van de collectie een keuze te doen voor een billijk bedrag. Dat werd toegestaan, mits Sandberg deze verkoop zou regelen. Op 23 september ging er zodoende een brief van Sandberg naar diverse musea: 'Ik heb thans uit de zeer omvangrijke, maar grotendeels waardeloze verzameling ± 120 kunstwerken uitgezocht, die alleszins

waard zijn in museumbezit over te gaan (Gestel, Le Fauconnier, Sluyters, Ch. Toorop, Matthieu en Piet Wiegman etc.). Deze selectie zal op 4, 5, 6 en 7 oktober a.s. in een tweetal zalen van het Stedelijk Museum te bezichtigen zijn voor de Nederlandse collegae.'

Deze 'grotendeels waardeloze verzameling' werd nu dus ingezet als ruilmiddel om de prijswinnaars hun pas verworven kunstwerken weer af te troggelen. Wim Kersten maakte een lijst van verlote kunstwerken waarvoor het Stedelijk Museum 'bijzondere belangstelling' had (onder meer werken van Manessier, Chagall, Tytgat, Campigli, Calder, Rouault, Léger, Laurens, Richier, Zadkine, Ubac, Braque, Lurçat, Moore, Kokoschka) en de gelukkige winnaars van die werken, ook Hein Otto, kregen eind juli 1954 een brief met de volgende, kies gekozen, woorden: 'Bij de verloting van de prijzen van de nationale loterij "Kunstenaars helpen" ten bate van het Nationale Rampenfonds is door U een modern kunstwerk gewonnen. Wij hopen van harte dat dit kunstwerk bij U in goede aarde is gevallen en dat U er veel genoeg aan beleeft. Het is echter ook mogelijk, dat aard en stijl van het werk niet overeenstemmen met Uw smaak en dat U eigenlijk niet goed weet, hoe U het een plaats zult geven in Uw omgeving, waarmede het wellicht in disharmonie is. Is het laatste het geval, dan is het misschien mogelijk, dat wij U behulpzaam zijn bij het ruilen tegen een even waardevol kunstwerk, dat meer in Uw interieur past, of meer overeenstemt met Uw smaak.' De brief was getekend door Sandberg.

In verscheidene gevallen was dit een schot in de roos. De winnaar van een werk van Bazaine schrijft bij voorbeeld reeds enkele dagen later aan Sandberg terug: 'Meneer Bazaine moge dan momenteel in Frankrijk nogal en vogue zijn, zijn product zegt mij niets en werkt op de lachspieren van mijn vrienden en kennissen. Ik kan moderne kunst waarderen, maar liever wat gematigd en een voorstelling die ook inderdaad daarvoor kan doorgaan.' Het wekt geen verbazing dat het gewonnen kunstwerk van Bazaine inderdaad geruild werd tegen een werk uit de Boendermakercollectie.

Enige tijd later, per brief van 29 september 1954 deelde Sandberg aan alle eerder aangeschrevenen, zowel hen die reeds gereageerd hadden als ook degenen die dat nog niet gedaan hadden - zoals Hein Otto - dat op 9, 11 en 12 oktober aanstaande in het Stedelijk Museum werk te bezichtigen was dat voor ruiling in aanmerking kwam.⁹ Diverse winnaars maakten van dit aanbod gebruik, maar sommigen ontvingen liever contant geld en zo kocht Sandberg de *David* van Manessier voor f 750. Door ruiling met werken uit de Boendermakercollectie kwam het Stedelijk Museum in het bezit van werken van onder meer Bazaine, Le Moal, Prax, Gischia en... Calder. Van de laatste verwierf het museum aldus twee voetstukjes van *mobiles*. En daarmee begon de jacht op de bijbehorende beweegbare bovendien, de balansjes.

Het Stedelijk Museum begeert twee complete mobiles

Het Stedelijk Museum was nu in het bezit van twee halve Calder-*mobiles*, zonder er echter ook maar één compleet te hebben. De vergissing van het opsplitsen van de *mobiles* werd kennelijk pas eind 1954 of begin 1955 ontdekt want op 18 mei 1955 ging er een brief de deur uit, waarin Sandberg het misverstand toegaf. Aan Hein Otto, die nog immer niets van zich had laten horen, schreef Sandberg: '[...] gebleken is dat bij inventarisatie van de ingezonden kunstwerken een abuis heeft plaatsgevonden. Het balansje, dat zich in Uw bezit bevindt, is n.l. slechts de helft van het eigenlijke geheel. De andere helft, het voetstuk, bevindt zich in het bezit van het Stedelijk Museum. Men heeft dus de balans en het voetstukje, die zich los van elkaar bevonden, voor twee onafhankelijke elementen aangezien en dientengevolge als twee prijzen ingeschreven, zodat zowel U als wij nu een incompleet werkje bezitten. Daar ik er prijs op stel de verzameling van het museum met deze mobile-compositie van Calder aan te vullen zou ik U willen voorstellen om het in Uw bezit zijnde balansje af te staan in ruil voor een schilderij [...]' Wat Sandberg er niet in vermeldde is dat op dezelfde dag een brief uitging naar luitenant-generaal P. Alons van het Nationaal Rampenfonds, waarin hij hetzelfde misverstand rond de werken van Calder uitlegt en vraagt om het nog in opslag liggende - want als prijs nooit opgehaalde - balansje van de andere *mobile* van Calder. Die laatste brief had redelijk snel resultaat: op 2 juni bericht voornoemde Alons dat hij het balansje overdraagt aan het Stedelijk Museum, waarmee dit althans één *mobile* compleet had.¹⁰ Een complete tweede *mobile* stond echter ook nog op de verlanglijst en op 11 juli kreeg Hein Otto een kopie van de brief van 18 mei met een herhaald verzoek om te reageren.

Op 27 juli 1955 reageert Hein Otto dan eindelijk. Hij schrijft onder meer: 'Ik heb mij tot dusver beholpen door dat zogenaamde ijzer (de terminologie is van "Kunstenaars helpen") nu eens aan een draadje op te hangen, dan weer te laten wiebelen op een breinaald in een bloempot. Uit Uw brief is mij eerst duidelijk geworden, dat aan het door mij gewonnen werkje nog een voetstuk ontbreekt. Het verwondert mij een weinig dat u niet heeft aangeboden mij dit voetstukje ter completering te doen toekomen.' Hein Otto stelt vervolgens voor de zaak mondeling te bespreken.

Sandberg onderneemt onmiddellijk actie. Op 29 juli 1955 meldt hij aan Hein Otto dat het voetstukje niet zonder meer kan worden afgestaan; het is inmiddels geregistreerd als gemeentebesit. Een gesprek acht hij evenwel nuttig. Daarom stelt hij voor dat Hein Otto en Kersten (die, zo wordt gemeld, tot 20 augustus op vakantie is) een afspraak maken teneinde de kwestie tot een oplossing te brengen.

Op 7 oktober 1955 bericht Jaffé aan Hein Otto dat

Kersten inmiddels van vakantie is teruggekeerd, zodat het gesprek nu spoedig kan plaatsvinden. Hein Otto geeft zijn lijdelijk verzet echter niet op. Pas in de winter, begin 1956 - volle agenda's en sneeuwrijke winterdagen blijken schier onoverwinnelijke handicaps - vindt de lang verwachte ontmoeting plaats.

De impasse lijkt daarna evenwel niet te zijn doorbroken. Immers op 20 maart 1956 schrijft Sandberg aan Otto, naar aanleiding van het gesprek: 'We moeten van weerszijden maar eens overwegen hoe we ons gemeenschappelijk doel - het samenbrengen van beide delen - kunnen bereiken.' Hein Otto heeft slechts, zo blijkt uit deze brief, toegezegd foto's van het balansje aan Sandberg te sturen. Hij stuurt deze foto's uiteindelijk pas op 19 september 1956, voorzien van een beschrijving. Daarbij meldt hij Sandberg dat hij nog niet ziet 'hoe voetstuk en balans bijeen gebracht kunnen worden.'

Waarschijnlijk naar aanleiding daarvan schrijft Kersten eind september tijdens een vergadering van de staf van het museum een intern memo aan Sandberg: 'Hr. S., zouden we onze pogingen niet staken deze man zijn kleine Calder af te nemen? Kennelijk is hij er erg op gesteld. Wij hebben genoeg van Calder en kunnen gemakkelijk iets er bij krijgen. Deze man niet. Ik voel er veel voor hem het voetstuk dat wij bezitten, te schenken. K.' Sandberg schrijft, moegestreden, terug: 'Ja, goed.'

Hein Otto wordt op 10 oktober 1956 van de beslissing op de hoogte gesteld. Hem wordt tevens gemeld dat de foto's geretourneerd worden. Per brief van 5 november van dat jaar reageert Hein Otto verheugd op het bericht. Hij meldt dat hij op 9 november 's middags en 's avonds in Amsterdam moet zijn en op die dag het voetstuk zal ophalen. En het transportreçu 'uit' van het Stedelijk Museum vermeldt dan ook die dag als datum van afgifte van het Calder-voetstuk.

De ontwikkeling van de familiecollectie Otto

De onderhandelingen over en de uiteindelijke verwerking in fasen van de Calder-*mobile* (afb. 1), hadden bij de familie Otto de belangstelling voor beeldende kunst geactiveerd. Van 1955 tot 1958 werd een begin gemaakt met de familiecollectie door de verwerving van een tiental kunstwerken. Het merendeel van de aankopen kwam echter tot stand tussen 1959 en 1974. Zo ontstond, gaandeweg, een verzameling van ruim 800 werken - 151 olieverven op doek en paneel, 316 aquarellen, gouaches en tekeningen, 20 platiëken, ruim 300 stuks grafiek - die een breed beeld geeft van de vele mogelijkheden van twintigste-eeuwse figuratie, in sterk persoonlijk gekleurde toepassingen van stromingen als impressionisme en expressionisme en de vele mengvormen en afleidingen daarvan. Het accent ligt daarbij op vóór de Tweede Wereldoorlog gevormde, Nederlandse kunstenaars en enkele van hun latere geestverwanten. De traditionele motieven

van landschap en stillevens zijn ruim vertegenwoordigd.

In de keuze van kunstwerken is sterk de geest te herkennen van Hein Otto, de landschapsarchitect, die zich in zijn werk onderscheidde door de natuurlijke eenvoud van zijn ontwerpen en door een grote materiaalkennis. Zijn gevoel voor harmonie en kleurschakering leidde tot een gevarieerde maar tegelijkertijd, in haar onderlinge samenhang, verrassende collectie; uitbundig expressionistische doeken vol heldere tinten van Wim Oepts voegen zich als vanzelfsprekend naast de licht melancholische, impressionistische werken van Johan Buning, anekdotische genrestukken van Harm Kamerlingh Onnes contrasteren met kubofuturistische pastels van Leo Gestel.¹¹ Hoezeer de familie Otto ook gehecht was aan haar kleine Calder, in de verdere opbouw van de collectie is aan dit werkje geen vervolg gegeven. Enerzijds omdat veel abstracte kunst door Hein Otto als inferieur werd beschouwd, anderzijds omdat de aanschaf van abstract en ruimtelijk werk van kunstenaars die hij wel waardeerde - zoals Calder en Asger Jorn - het relatief beperkte budget van de familie meestal te boven ging.

Voor al in het begin van de jaren zestig, toen de belangstelling op de kunstmarkt voor abstracte kunst groot en voor figuratieve kunst gering was, bestond voor de familieleden de mogelijkheid om important, binnen hun belangstellingsveld liggend werk voor geringe bedragen op veilingen en bij de kunsthandel te verwerven. De omvang en de kwaliteit van de aankopen nam na 1975 af; de prijsstijging op de kunstmarkt bracht topwerken van onder anderen Leo Gestel buiten het bereik van de verzamelaars. Daarenboven belemmerde de verslechterende gezondheid van Hein Otto de frequentie van zijn bezoeken aan veilinghuizen en galleries. De laatste aankopen werden in 1983 gedaan.

Aan het einde van de jaren zeventig was de collectie dermate omvangrijk geworden dat zij niet meer als

geheel te bewaren was. Daarom werden delen bij vrienden en familie ondergebracht. In 1987 werden zo'n 250 werken (van onder anderen Bierman, Defesche, Kamerlingh Onnes en Oepts) in bruikleen gegeven aan Museum Henriëtte Polak in Zutphen en 57 werken (van onder meer Gestel, Sluyters en Wiegers) aan het Rijksmuseum Twenthe in Enschede.

Hein Otto overleed in 1994. De overige familieleden besloten, gezien hun leeftijd, afstand te doen van de onbeheersbaar geworden verzameling. Van meet af aan werd ernaar gestreefd een goede bestemming voor de kunstwerken te vinden, waarbij geldelijk gewin geen prioriteit had. Aan de musea waar al delen van de collectie in bruikleen waren werd de eerste mogelijkheid geboden een keuze te doen: zo kocht het Museum Henriëtte Polak 83 werken en het Rijksmuseum Twenthe 21 werken.¹² Daarna werden particuliere verzamelaars in staat gesteld delen uit de collectie te kopen. De resterende kunstwerken, waaronder de *mobile* van Calder, zijn in 1995 en 1996 bij diverse veilinghuizen verkocht.

De *mobile* heeft zich vanaf het moment van hereniging tussen voetstuk en balans tot 1970 in Haarlem bevonden ten huize van mevrouw A.Ch. Otto-Boonacker, de moeder van Hein, Miek en Ru. Zodoende kon de hele familie van de *mobile* genieten. Hein was op kamers in Utrecht en logeerde elk weekend in Haarlem bij moeder in het ouderlijk huis, waar ook Miek woonde. Ru's huis bevond zich op een steenworp afstand. In november 1970 heeft de familie de *mobile* geschonken aan mevrouw Ottolien van Vreeswijk, ter gelegenheid van haar huwelijk met Ru Otto.¹³ Op 5 juni 1996 is het werk geveild bij veilinghuis Christie's te Amsterdam en sindsdien bevindt het zich in een andere particuliere collectie in Nederland. Het Stedelijk Museum Amsterdam heeft geen poging gedaan om de *mobile* alsnog, langs een minder omslachtige weg, te bemachtigen.

* Brieven van kunstenaars en alle andere in dit artikel aangehaalde en geraadpleegde stukken bevinden zich, voor zover niet anders aangegeven, in het Stedelijk Museum Amsterdam, secretariaatsarchief, dossier 'Kunstenaars helpen/Rampenfonds'. De volledige correspondentie tussen Willem Sandberg en Hein Otto bevindt zich in het bezit van Miek Otto.
1 Zie B. Roodnat, 'Mooi overzicht Nederlandse figuratie. Verzamelaar H. Otto presenteert zijn collectie in Zutphens Museum', *NRC Handelsblad*, 26 juni 1987, naar aanleiding van de tentoonstelling *Keuze uit de collectie Otto*, Zutphen (Museum Henriëtte Polak) juni tot en met 13 september 1987.
2 V. Grond, 'Zou ik dat zo bedoeld hebben?', *De Blauwe Kamer, tijdschrift voor landschapsontwikkeling en stedenbouw*, (1993) 6, pp. 30 - 34.
3 A. Vergeest, 'Verzamelen in stilte', in: A. Vergeest e.a., *De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht*, dl 1 *De collectie van Baaren*, Utrecht 1995, pp. 9 - 37.
4 'Kunstnijveraar' Toon Berg schreef op 15 februari 1953 aan Sandberg: 'ook de kunstnijveraars zenden in ter verkoop van hunne werken, ten bate van het Rampen-fonds.' 5 De onderdelen aangeduid als 'beweegbaar ijzerplastiek (groot wit)' en 'staand ijzerplastiek (groot rood)' betreffen de *mobile* van Hein Otto. De *stabile* ('staand ijzerplastiek (zwart)') werd gewonnen door Mr. Herbert D.

Schutz van The New York Graphic Society, voor wie Jaffé later nog op verzoek van de winnaar een verklaring van echtheid opstelde, omdat het werk niet gesigneerd was.
6 Volgens een voorlopig staatje in het dossier 'Kunstenaars helpen/Rampenfonds' in het secretariaatsarchief van het Stedelijk Museum Amsterdam ruwweg bestaande uit: 267 tekeningen, 304 litho's (waarvan 100 van Dirk Filarski), 105 aquarellen, 70 etsen, 12 werken met Oostindische inkt, 236 schilderijen, 53 gouaches, 79 drukken, 4 werken van chamotte, 91 van aardewerk en hout, 27 van metaal, 67 van textiel, 1 van leer, 1 van riet, 1 mozaïek en 4 diversen.
7 Mondelinge mededelingen M. Otto aan C. van Domselaar.
8 Met dank aan Renée Smithuis en Piet Spijk voor aanvullende informatie.
9 Dit was dus enkele dagen nadat de Nederlandse musea hun keuze uit de collectie Boendermaker hadden kunnen maken.
10 Deze kleine *mobile* - omschreven in het overzicht van 'Buitenlandse inzendingen ten bate van het Rampen-fonds' als 'beweegbaar ijzerplastiek (klein geel)' en 'staand ijzerplastiek (klein rood)' - reisde in 1961 naar het Moderna Museet in Stockholm als onderdeel van de tentoonstelling *Bewogen Beweging*, die eerder dat jaar in het Stedelijk Museum was gehouden. Volgens het transportreçu was het op 30 oktober 1961 weer terug in het museum, maar bij een depot-

controle in augustus 1963 werd het vermist. Navraag in Stockholm leverde niets op. Op de inventariskaart van het Stedelijk Museum staat het werkje sindsdien te boek als 'waarschijnlijk ontvreemd'; de verdere gegevens zijn: circa 1946, smeedwerk, ijzer en koper, geschilderd, 13 x 9,5 x 5 cm.
11 Enkele kunstenaars waren in ruime mate binnen de collectie vertegenwoordigd. Een paar namen: Rudi Bierman, Jeanne Bieruma-Oosting, Johan Buning, Pieter Defesche, Leo Gestel, Johan Fiedler, Herman Gouwe, Harm Kamerlingh Onnes, Wim Oepts, Jan Sluyters en Jan Wiegers. Daarnaast was er werk van Jan Altink, W. Bouthoorn, A. Colnot, F. Hart Nibbrig, H. Le Fauconnier, D. Filarski, H. Kuyten, O. van Rees, M. Roling (Röling?), Th. van Rijsselberghe, G. de Smet, K. Verwey, J. Weyand, M. Wiegman, P. Wiegman en H.J. Wolter.
12 Twee voorbeelden: Leo Gestel, *Mallorca*, 1914, olieverf op doek, 63 x 79 cm, in 1962 gekocht bij veilinghuis Paul Brandt à f 1027,40, inmiddels in bezit Rijksmuseum Twenthe, Enschede; Wim Oepts, *Het Rode Huis*, 1959, olieverf op doek, 48 x 59 cm, in 1959 gekocht bij Kunsthandel De Boer à f 700, inmiddels in bezit Museum Henriëtte Polak, Zutphen.
13 Mondelinge mededelingen M. en R. Otto aan C. van Domselaar.